

LIETUVOS RESPUBLIKOS KARINIŲ TEISMŲ SISTEMA (1919–1940 M.): SUDĖTIS, PROCEDŪROS IR PRAKTIKA

Andriejus Stolarovas

Lietuvos kariuomenės Mechanizuotoji pėstininkų brigada „Geležinis Vilkas“
Elektroninis paštas andriejus.stolarovas@gmail.com

Pateikta 2020 m. balandžio 24 d., parengta spaudai 2020 m. lapkričio 23 d.

DOI: 10.13165/JUR-20-27-2-10

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjami Lietuvos Respublikos karinių teisminių institucijų probleminiai aspektai. Išsami šios tematikos analizė leidžia autoriui teigti, kad kariniai teismai pasižymėjo plačia kompetencija, greitais sprendimais ir griežtomis bausmėmis, o dėl beveik visą Pirmosios Lietuvos Nepriklausomybės laikotarpį veikusios nepaprastosios padėties ir ypač autoritarinio režimo metais buvo vieni svarbiausių ir režimą palaikančių teisminių institucijų. Jie rėmėsi receptuotais ir novelizuotais carinės Rusijos imperijos baudžiamosios teisės sąvadais, statutais, specialiaisiais baudžiamaisiais įstatymais, karinių teismų įstatais, jų vėlesniais pakeitimais ir papildymais, kitomis vietos teisės normomis, kurios buvo pakoreguotos karinių teismų organizacijos ir kompetencijos aspektais, neprieštaravo kitiems Lietuvos įstatymams, Konstitucijai ir kariuomenės organizacijai. Teismai daugiausia nagrinėjo įvairaus spektro, sudėtingas rezonansines baudžiamąsias bylas ir civilinius ieškinius jose. Straipsnyje siekiama išaiškinti karinių teisinių institucijų organizacinę struktūrą, ikiteisminio tyrimo ir bylų nagrinėjimo procedūras bei teisėtą jų veiklą.

Reikšminiai žodžiai: karinė teisė, karinė justicija, kariniai teismai, Kariuomenės teismas, pulko teismas, karo (lauko) teismas, karininkų garbės teismas.

Įvadas

Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu (1919–1940 m.), be bendrosios kompetencijos teismų, teisingumą vykdė ir kariniai teismai. Tokie teismai veikė visą Nepriklausomybės laikotarpį Krašto apsaugos ministerijos (toliau – KAM) žinyboje, tai buvo Armijos / Kariuomenės teismas, pulko teismas, karo / karo lauko teismas ir karininkų garbės teismas. Karinės teisminės institucijos pasižymėjo plačia kompetencija, greitais sprendimais ir griežtomis bausmėmis.

Straipsnio objektas – kariniai teismai, jo chronologinė apimtis – 1919 m. vasaris–1940 m. birželis, t. y. nuo pirmosios kariuomenės teisminės institucijos įsteigimo iki valstybės suvereniteto netekimo. Straipsnio tikslas – atskleisti Lietuvos Respublikos kariuomenės karinių teisminių organų istorinę raidą 1919–1940 m., įvertinant šių teisingumo institucijų sudėtį, procedūras ir praktiką. Tikslui pasiekti buvo keliami šie uždaviniai: 1) išsiaiškinti teismų struktūrinius ypatumus, 2) išanalizuoti teismų kompetenciją, 3) išskirti teismų veiklos specifiką.

Kariniai teismai turi galias tradicijas Lietuvos teisės istorijoje, tačiau atsižvelgiant į šią šiuolaikinę karinių teisminių institucijų situaciją Lietuvoje, kariuomenės dydį, bendrosios kompetencijos teismų sistemą teigtina, kad kariuomenėje neveikia joks karinis teismas. Su tam tikromis išlygomis paminėtinas tik Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Kariūnų garbės teismas ir karo padėties metu steigiamas karo lauko teismas¹. Tenka konstatuoti, kad turi būti perimta ir adaptuota istorinė patirtis, susijusi su vietos karine teisine terminologija, persvarstyti teisiniai klausimai dėl kariškių padarytų nusizengimų viešumo, funkcionuoti atskira arba karinė teisminė sistema, arba sudaromi griežtai nustatytos sudėties teismai, formuojant teismą iš civilių ir karinių teisininkų, nagrinėti nusikaltimus karinėje teritorijoje, karių nusikalstamus veiksmus, karių nusizengimus civilinėje teritorijoje, karių ir civilių ginčus ir pan. dėl išskirtinio kariuomenės ir kitų jėgos struktūrų vaidmens, organizacijos, tvarkos, vykdomos veiklos valstybės gyvenime, pasinaudojant tiek vietos, tiek Vakarų valstybių teisine tradicija.

Pirmosios Lietuvos Respublikos (1918–1940) valstybės ir kariuomenės istorijai bei teisei skirta nemažai įvairių mokslinių studijų, tačiau karinės justicijos teisinių institucijų tematika yra primiršta, menkai analizuota ne tik Lietuvoje, bet ir kitose Baltijos valstybėse.

Būtina paminėti dar sovietmečiu pasirodžiusį teisės istoriko Mindaugo Maksimaičio straipsnį „Administracinių ir teisminių priemonių taikymas slopinant revoliucinį judėjimą Lietuvoje 1919–1926 m.“, kuriame pagrindinis dėmesys skiriamas karo / karo lauko teismo sudarymo principams, struktūrai, paskirčiai, kompetencijai ir veiklai, teisininko Martyno Apanavičiaus publikacijas „Kariniai teismai – buržuazijos įrankis kovoje prieš revoliucinį judėjimą Lietuvoje fašistinio režimo metais“

1 „Lietuvos Respublikos karo padėties įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. VIII-1721.

ir „Buržuazinės Lietuvos karinių teismų klasinė prigimtis (1926–1940)“, kuriose apžvelgiama karinių teismų organizacinė struktūra, kompetencija, baudžiamųjų bylų nagrinėjimo tvarka, skirtos bausmės, procesinių normų niuansai, Kariuomenės teismo sudarymo ir veiklos principai; taip pat disertaciją „Kariniai teismai – buržuazijos įrankis kovoje prieš revoliucinį judėjimą Lietuvoje 1926–1940“, kurioje autorius analizavo karinių teismų vietą valstybės institucijų sistemoje ir jų veiklą – aprašė Kariuomenės ir karo / karo lauko teismų vaidmenį nagrinėjant politinius ir prieš valstybę nukreiptus nusikaltimus autoritarinio valdymo metais ir specialius įstatymus. Disertacijoje trumpai pristatyta karinių teismų sistema, Kariuomenės ir karo / karo lauko teismo sudarymo aplinkybės, struktūra, kompetencija, veikla, procesiniai bylų nagrinėjimo, norminių aktų ir teismų veiklos trūkumai. Nors tyrimai atlikti pagal to meto standartus, nusistovėjusias taisykles, stilių, turinio kryptingumą, jie turi išliekamosios vertės. Savo indėlį nagrinėjant karo padėčių įnešė istorikas Modestas Kuodys², kuris administracinio teisinio aspekto pateikė Armijos / Kariuomenės teismo, karo / karo lauko teismo veiklos rezultatus. Neišvengiamai minėtinas šios publikacijos autorius, kuris nagrinėjo ir įvertino karinių teisminių institucijų reikšmę, atsiradimo aplinkybes, struktūrinius dėsningumus ir esminius funkcionavimo bruožus³.

Rengiant straipsnį didelę reikšmę turėjo publikuoti ir nepublikuoti šaltiniai. Pagrindiniai šaltiniai, susiję su karinių teismų sistema, saugomi Lietuvos centriniame valstybės archyve, taip pat minėtini nacionaliniai įstatymus, įsakymus ir kitus norminius teisės aktus skelbę leidiniai „Laikinosios vyriausybės žinios“, vėliau – „Vyriausybės žinios“, aktualūs įvairūs žinybiniai poįstatyminiai aktai – įsakymų ir aplinkraščių rinkiniai kaip kariuomenės vado įsakymai, nagrinėjamo laikotarpio specializuota karinė periodinė spauda: „Kardas“, „Karys“, „Karo archyvas“ ir „Mūsų žinynas“. Tyrimui buvo naudingi amžininkų raštai ir memuarai.

- 2 Modestas Kuodys, „Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919–1940 m.“ (daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, 2009), 323; *Idem*, „Karo padėtis Lietuvos geležinkelių zonoje 1919–1924 metais“, *Laikas ir žodis* 1 (2008): 87–96; *Idem*, „Karo padėties klausimas Lietuvos seimuose (1919–1927 m.)“, *Karo archyvas* 22 (2007): 219–291; *Idem*, *Varniai, Dimitravas, Pabradė: koncentracijos stovyklos ir priverčiamoji darbo stovyklos Lietuvoje 1927–1940 m.* (Vilnius: Versus aureus, 2007), 206; *Idem*, „Karo padėties Lietuvos geležinkelių zonoje funkcionavimas 1919–1926 m.“, *Karo archyvas* 23 (2008): 180–245; *Idem*, „Savivalės problema Lietuvos kariuomenės drausmės batalione Varniuose 1921–1922 m.“, *Karo archyvas* 31 (2016): 156–189.
- 3 Andriejus Stolarovas, „Lietuvos Respublikos karinė teisėsauga: Armijos teismai 1919–1922 metais“, *Karo archyvas* 25 (2010): 158–213; *Idem*, „Lietuvos Respublikos specialiosios (karinės) baudžiamosios teisės šaltiniai 1919–1940 metais: 1869 m. Karinių įstatymų sąvadas: recepcija ir novelizacija“, *Istorija* 79 (2010): 28–42; *Idem*, „„Kariško munduro“ garbės gynimas prieškarinio Lietuvoje“, *Lietuvos istorijos metraštis* 1, 2011 metai (2012): 63–80; *Idem*, „Lietuvos Respublikos kariniai teismai 1919–1940 m.“ (daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, 2012), 214; *Idem*, „Karo kalėjimas Kaune 1921–1940 m.“, *Kauno istorijos metraštis* 13 (2013): 117–130; Jurgita Spaičienė, Andriejus Stolarovas, „Baudžiamoji atsakomybė už karinės tarnybos vengimą Lietuvoje 1919–1940 m. laikotarpiu“, iš *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai* (Vilnius: valstybės įmonė Registrų centras, 2014), 203–214; *Idem*, *Lietuvos Respublikos karinė justicija 1919–1940* (Kaunas: Lietuvos kariuomenės Karo kartografijos centras, 2014), 340; *Idem*, „Vidiniai neramumai Lietuvos Respublikoje 1919–1940 metais“, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis* 32 (2016): 99–117.

Ar Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu nebuvo parengtas vietos sąlygas atitinkantis vietos karinių įstatymų rinkinys, karinių teismų statusas? Ar buvo nusišlovėjusi vietos karinės (ne tik karinės – *aut. past.*) teisės terminija? Ar buvo visiškai suformuota karinių teismų organizacija? Kodėl teismai susidūrė su kompetencijos viršijimu, nelanksčia karinio baudžiamojo proceso teise? Publikacijoje bandoma rasti šiuos teiginius patvirtinančius arba paneigiančius atsakymus.

Straipsnyje taikyti istoriniai metodai – aprašomasis ir analitinis, socialinių mokslų lyginamasis istorinis metodas, dokumentų analizės ir statistinis metodai, skirti karinių teisinių institucijų raidai, istorinei situacijai ir procesams atskleisti.

1. Karinių teismų sudėtis

Pirmosios Lietuvos Respublikos kariuomenės karinės teisminės institucijos pasižymėjo skirtinga organizacine struktūra ir personaline sudėtimi. Jos buvo komplektuojamos iš įvairaus išsilavinimo, kvalifikacijos, kompetencijos ir patirties kariškių. Karinių teismų nariai turėjo griežtai nustatytas pareigas ir apibrėžtas teises, atsakomybės ribas. Visa tai kartu su užtikrintu finansavimu, materialiniu aprūpinimu, socialinėmis garantijomis, karjeros galimybėmis leido teismams efektyviai funkcionuoti – sukurti dirbti tinkamą aplinką, priimti teisėtus sprendimus ir nagrinėti sudėtingas bylas.

1.1. Armijos / Kariuomenės teismas

1918 m. lapkričio 23 d. išleistas pirmasis įsakymas kariuomenei, kuriuo pradėta kurti jos vidaus organizacinė struktūra. Kadangi kariuomenėje kurį laiką nebuvo karinių teismų, teisė nagrinėti kariškių bylas buvo patikėta civiliniam Apygardos teismui. Vis dėlto jau 1919 m. liepos 7 d. pasirodžius Laikiniesiems Armijos teismo įstatams, o liepos 23 d. pavirtinus pirmuosius teismo narius, rugpjūčio 1 d. Armijos (nuo 1922 m. sausio 1 d. – Kariuomenės) teismas pradėjo nagrinėti savo pirmąją bylą⁴. Tai buvo aukščiausioji ir pagrindinė savarankiška KAM struktūroje buvusi karinių teismų institucija, kuri nuo kitų karinių teismų skyrėsi savo sudarymo struktūra, bylų teisingumu ir teismine veikla. Ją sudarė teismo pirmininkas, teismo nuolatinis narys, teismo sekretorius, teismo kandidatai ir raštininkas.

Kaip kolegialiam darinyje, jame dirbo nuolatiniai nariai – teismo pirmininkas ir nuolatinis teisėjas / nuolatinis narys bei dešimt laikinųjų narių – penki karininkai ir penki kareiviai, skiriami vieniems metams iš įvairių kariuomenės dalių. Pirmuosius skirdavo Respublikos prezidentas, pasitaręs su krašto apsaugos ministru, o kitus –

4 „1919 09 22 Lietuvos Respublikos KAM Armijos teismo pirmininko krn. P. Šniukštos raportas krašto apsaugos ministrui“, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 507, ap. 7, b. 10, l. 2; „Įsakymas dėl P. Šniukštos, E. Vimerio, J. Brazaičio, J. Liandsbergio paskyrimo“, *Laikiniosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 10-129.

krašto apsaugos ministras⁵. Šios aplinkybės paskatino Kariuomenės ir karo / karo lauko teismus karininkų bylose nuo 1928 m. formuoti kitokią teismo sudėtį – keturių karininkų, o kareivių ir civilių tarnautojų bylose – dviejų karininkų ir dviejų kareivių⁶. Taip pat teisme buvo stengiamasi sudaryti keturias skirtingos sudėties kolegijas – teisti kareiviams, karininkams, pulkų vadams ir generolams⁷, o teismo posėdis įvykdavo, jei jame dalyvaudavo ne mažiau kaip du laikinieji nariai (karininkas ir kareivis)⁸. Galiausiai teisme daugėjant bylų, trūkstant kvalifikuotų darbuotojų įsteigtos vyresniojo ir jaunesniojo teismo kandidato, nuo 1927 m. – ir teismo aspiranto pareigybės⁹.

Prie Armijos teismo buvo įkurta ir karinio valstybės gynėjo institucija. Jos sudėtis: karinis valstybės gynėjas, jo padėjėjas ir sekretorius, kariniai tarytojai, vienas kanceliarijos raštininkas ir keletas karinių tarytojų raštininkų. Karinio valstybės gynėjo institucijos (nuo 1933 m. rugsėjo 15 d. – karinė prokuratūra) veiklą prižiūrėjo karinis valstybės gynėjas / karinis prokuroras, kariniai tarytojai ir teismo kandidatai¹⁰. Karinio valstybės gynėjo institucijos vadovas buvo pavaldus krašto apsaugos ministrui, skiriamas – prezidento ministro teikimu. Jo pavaduotoją teikdavo ir skirdavo tik ministras¹¹, kuris iš karinių teisininkų skirdavo ir karinius tarytojus, iš jų vienas buvo ypač svarbių bylų karinis tarytojas. Krašto apsaugos ministras nustatydavo ir reikiamą karinių tarytojų bei jų nuovadų skaičių: nuo vienos iki šešių.

Bendroje Armijos teismo ir karinio valstybės gynėjo institucijos dalyje buvo registratorius, mašininkas, kurjeris ir pasiuntinys. Prie aukščiausiosios karinių teismų institucijos veikė trys raštinės (kanceliarijos): teismo, bendrosios dalies (karinio valstybės gynėjo / karinės prokuratūros) ir karinio tarytojo¹². Šių teisminių institucijų personalinę sudėtį stengtasi komplektuoti išimtinai iš aukštąjį civilinį ir karinį išsilavinimą bei reikalingą, nepriekaištingą karinės tarnybos patirtį turėjusių asmenų.

5 „Laikinieji Armijos teismo įstatai“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 10-130.

6 „Laikinųjų kariuomenės teismo įstatų pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 459-3199.

7 Jurgis Byla, „Lietuvos karo teismų sutvarkymo pamatiniai dėsniai“, *Mūsų žinynas*, t. VIII, 26 (1925): 209.

8 „Laikinieji Armijos teismo įstatai“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 10-130.

9 „1920 09 10 Lietuvos Respublikos KAM Armijos teismo pirmininko vyr. lt. P. Šniukštos raportas krašto apsaugos ministrui“, LCVA, f. 507, ap. 7, b. 10, l. 20; „Teismo kandidatų įstatymas“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 18-223.

10 *Ibid.*

11 „Laikinieji Armijos teismo įstatai“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 10-130.

12 *Ibid.*; „1919 10 08 Lietuvos Respublikos KAM Armijos teismo raštinių etatai“, LCVA, f. 507, ap. 7, b. 305, l. 26.

1.2. Pulko teismas

1919 m. sausio 31 d. buvo įsteigtas pirmasis pulko teismas prie Kauno miesto komendantūros¹³, kurio pirmosios bylos nagrinėjimas datuotinas vasario 6 d.¹⁴ Teismas savo darbą pradėjo vadovaudamasis vietos sąlygoms dar nepritaikytu receptuotu 1869 m. carinės Rusijos imperijos Karinių įstatymų sąvadu, o nuo vasario 13 d. – ir vietos Pulko teismo įstatais.

Pulko teismas buvo nuolat veikusi kariuomenės teisingumo institucija, pavadinta tos karinės dalies ar įstaigos vardu, prie kurios buvo įsteigta ir kurioje tarnavo ne mažiau kaip 400–500 karių. Kariuomenės vado arba krašto apsaugos ministro įsakymu kariuomenės dalys, kurios buvo sudarytos iš mažiau karių, pulko teismo reikalais priskirtos prie artimiausio didesnio karinio dalinio¹⁵. Pulko teismą sudarydavo teismo pirmininkas ir keturi teismo nariai (du karininkai ir du kareiviai), kuriuos rotacijos principu kas pusmetį pakeisdavo kita pora¹⁶.

Dalinio vadui / dalies viršininkui išrinkus pulko teismo pirmininką, šį tvirtindavo kariuomenės vadas arba krašto apsaugos ministras. Prireikus teismo sudėtis galėjo būti pakeista ją patvirtinusio aukštesniojo vado įsakymu¹⁷. Prie pulko teismo, kaip ir prie Armijos / Kariuomenės teismo, veikė raštinė su raštinės vedėju ir raštininkais.

1.3. Karo / karo lauko teismas

1919 m. kovo 27 d. *de jure* su Karo teismo įstatų patvirtinimu buvo įsteigtas ir karo / karo lauko teismas. Pats teismas buvo sudaromas vietose, kur kariuomenė vykdė aktyvius karinius veiksmus arba kur buvo įvesta karo padėtis. Teismo pirmininką skyrė prezidentas, tačiau sudaryti karo / karo lauko teismą turėjo teisę kariuomenės vadas, jei šio nebuvo – krašto apsaugos ministras, ypatingais atvejais minėtieji asmenys galėjo pavesti sudaryti teismą žemesnio rango kariniam viršininkui¹⁸. Karo teismo funkcijos buvo numatytos vykdyti ir pulko teismui, nors procesiniais ryšiais nebuvo susijęs su aukštesnėmis teisminėmis instancijomis.

13 Kostas Karpenka, „Pirmieji Kauno miesto ir apskrities karo komendantūros gyvenimo metai“, *Karo archyvas* 3 (1926): 34.

14 *Ibid*; Kazys Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918–1920* (Čikaga: LKVS „Ramovė“, 1972), 1: 91.

15 „Pulko teismo įstatai“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 4-44.

16 „Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 196/9“, Kaunas, 1919 m. gruodžio 2 d.

17 *Karo baudžiamasis statutas*, sud. J. Papečkys (Kaunas: Karo mokslo skyriaus leidinys, 1922), 91–92; „Pulko teismo įstatai“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 4-44; Antanas Klimavičius, „6 pėst. Pilėnų kunigaikščio Margio pulko istoriniai bruožai“, *Karys* 5 (1987): 203.

18 „Karo teismo įstatai“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 6-62.

1919 m. vasarį, remiantis carinės Rusijos karo / karo lauko teismo sutvarkymo pavyzdžiu, *de facto* toks teismas buvo sudarytas prie 2-ojo pėstininkų pulko. Taikos, karo padėties metu ir tada, kai buvo teisiami civiliai, teismas turėjo vadintis ypatinguoju karo teismu, o karinių veiksmų metu – karo / karo lauko teismu. Lietuvoje beveik visą Nepriklausomybės laikotarpį veikė viena ar kita nepaprastosios padėties rūšis, karo / karo lauko teismas buvo ypač funkcionalus ir iki 1928 m. neretai vadintas karo teismu, o nuo minėtosios datos – karo lauko teismu¹⁹. Karo / karo lauko teismas nebuvo nuolatinė teisinė institucija karinių teismų sistemoje. Jį sudaryti pavesdavo kariuomenės vadas arba krašto apsaugos ministras, ypatingais atvejais – kitas aukšto rango karinis viršininkas. Labai dažnai vietovėje, kur buvo reikalinga įsteigti tokį teismą, veikė pulko teismas. Būtent jam buvo pavesta vykdyti šio teismo funkcijas. Teismą sudarė karininkas pirmininkas, keturi teismo nariai – du karininkai ir du kareiviai²⁰. Karininkai turėjo būti tarnavę kariuomenėje ne mažiau kaip dvejus metus, o iš kareivių vienas turėjo būti puskarininkis. Teismo pirmininką ir jo narius išnagrinėti kiekvienai bylai arba keletui bylų skirdavo teismą sudarantis viršininkas²¹. Nuo 1928 m. šiek tiek pasikeitė teismo sudėtis. Teismo nariais karininkų bylose buvo visi karininkai, o kareivių ir civilių tarnautojų – du karininkai ir du kareiviai²². Pačiame teisme nebuvo nei kaltintojo, nei gynėjo, net sekretoriaus, nes teismo posėdžio protokolą surašydavo vienas iš teisėjų²³.

1.4. Karininkų garbės teismas

Lietuvos kariuomenėje nesant karininkų garbės teismo, bylos, susijusios su karininkų garbės ir orumo įžeidimu, buvo nagrinėjamos bendrosios kompetencijos teismuose. 1922–1923 m. Taikos teismas nagrinėjo jaunesniųjų karininkų konfliktą²⁴. Nors ir retai, bet prireikus karininkų tarpusavio nesusipratimus nagrinėjo Trečiųjų asmenų teismas, kuriame abi šalys ginčą sprendė pasirinktam tarpininkui raštiškai pasižadėdamos sutikti su jo sprendimu. Karininkai nurodydavo du pačių pasirinktus tokio teismo narius iki tam tikro krašto apsaugos ministro nustatyto laiko. Teismo pirmininku buvo tvirtinamas karinės vadovybės paskirtas karininkas, kuriam perduodama visa bylos medžiaga. Trečiųjų asmenų teismas privalėjo abiem šalims raštu pateikti savo motyvus ir sprendimą, kurio nebuvo galima

19 „Karo teismo įstatų papildymas“, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 273-1767.

20 Andriejus Stolarovas, *Lietuvos Respublikos karinė justicija 1919–1940* (Kaunas: Lietuvos kariuomenės Karo kartografijos centras, 2014), 118.

21 „Karo teismo įstatai“, *supra note*, 18.

22 „Karo teismo įstatų pakeitimas“, *supra note*, 19.

23 Andriejus Stolarovas, „Lietuvos Respublikos kariniai teismai 1919–1940 m.“ (daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, 2012), 53.

24 Česlovas Butkys, *Teisėjo atsiminimai* (Čikaga: Lietuviškos knygos klubas, 1982), 225–226.

apskūsti aukštesniam teismui, tačiau buvo atvejų, kai jo sprendimus tvirtino taikos teisėjas. Toks patvirtintas sprendimas įgydavo galios ir privalėjo būti įvykdytas²⁵.

Galiausiai 1924 m. sausio 23 d. buvo įsteigtas karininkų garbės teismas²⁶, kuris tinkamai funkcionuoti pradėjo tik 1928 m. Karininkų garbės teismas buvo sudaromas atskirose dalyse, kuriose tarnavo ne mažiau kaip 15–20 karininkų. Mažesnės dalys garbės teismo reikalais buvo priskirtos prie didesnių karinių vienetų, pvz., divizijų, karinių apygardų, Vyriausiojo štabo, karinių valdybų²⁷.

Lietuvos kariuomenėje veikė jaunesniųjų ir vyresniųjų karininkų garbės teismai. Jaunesniųjų karininkų garbės teismą sudarė penki nariai ir du pavaduotojai (kandidatai), kurie buvo renkami iš ne mažiau kaip vienus metus dalinyje tarnavusių aukštesniųjų karininkų (kapitonų). Teismo nariu privalėjo būti bent vienas vyresnysis karininkas, o trūkstant karininkų, turinčių kapitono laipsnį, galėjo būti ir vyresnieji leitenantai, dalyje tarnavę ne mažiau kaip dvejus metus. Vyresniųjų karininkų garbės teismo sudėtis buvo tokia pat, kaip ir jaunesniųjų karininkų garbės teismo. Prieš įsteigiant dalyje vyresniųjų karininkų garbės teismą, buvo atsižvelgiama, kad jame būtų ne mažiau kaip trys aukštesnieji karininkai. To reikėjo tuo atveju, jei būtų teisiamas tos dalies karininkas. Galėjo būti įsteigtas jungtinis karininkų garbės teismas tais atvejais, kai ginčas kildavo tarp atskirų dalių karininkų ir įžeistasis buvo žemesnio karinio laipsnio karininkas. Tokį teismą sudarydavo po du narius iš kiekvienos dalies garbės teismo. Pirmininku buvo skiriamas taip pat karininkų garbės teismo pirmininkas. Karininkai į garbės teismą buvo renkami kiekvienų metų gruodžio mėnesį per vadinamąjį visuotinai privalomąjį karininkų susirinkimą. Karininkai buvo renkami vienu metų kadencijai, t. y. nuo sausio 1 d. iki gruodžio 31 d., slaptu balsavimu, be teisės atsisakyti²⁸.

1.5. Vyriausiasis Tribunolas

1919 m. birželį *de facto* pradėjus veikti Vyriausiajam Tribunolui²⁹, imtasi svarstyti Karinio kasacinio teismo arba skyriaus įsteigimo galimybes, tačiau ši idėja taip ir liko neįgyvendinta. Lietuvoje Vyriausiasis Tribunolas kartu su kariuomenės atstovu sąlyginai laikytinas Vyriausiuoju kariuomenės teismu arba Kariniu kasaciniu skyriumi.

Karinių teismų sprendimus buvo galima apskūsti Vyriausiajam Tribunolui. Apeilaciniai, kasaciniai, kiti protestai ir skundai dėl pulkų teismų per 7 d. nuo paskelbi-

25 „Negalutinis trečiųjų teismo sprendimas“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 36-403; „1922 10 10 Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro mjr. B. Slizžio rezoliucija“, LCVA, f. 929, ap. 1, b. 195, l. 54; Stoliarovas, *supra note*, 23: 28.

26 „Krašto apsaugos ministro įsakymas Nr. 10/1“, Kaunas, 1924 m. sausio 23 d.; Konstantinas Žukas, Garbės teismas mūsų kariniame gyvenime, *Mūsų žinynas* 19, t. VII (1924): 1–9; *Kariuomenės leidinių katalogas 1918–1931* (Kaunas: Karo mokslo skyrius, 1932), 4: 75.

27 *Karininkų garbės teismas* (Kaunas: Vyriausiojo štabo karo mokslo valdybos leidinys, 1928), 4.

28 *Ibid.*, 4–7, 13–14; Stoliarovas, *supra note*, 23: 54.

29 Jurgis Byla, „Lietuvos teismo dvidešimties metų sukaktis“, *Teisė* 44 (1938): 363.

mo dienos buvo įteikiami Armijos / Kariuomenės teismui, o atitinkami Armijos / Kariuomenės teismo sprendimai – Vyriausiajam Tribunalui. Sprendimui surašyti buvo skiriamos 7 d., protestui ir skundui pateikti – 14 d.³⁰ Armijos / Kariuomenės teismo sprendimus buvo galima apskūsti politinėse bylose apeliacine tvarka iš esmės, o baudžiamosiose – kasacine tvarka iš formalios pusės. Tik nuo 1928 m. gegužės 14 d. Kariuomenės teismo sprendimus buvo galima apskūsti kasacine tvarka³¹. 1933 m. Teismų santvarkos įstatymas nustatė naują kasacinių skundų dėl karinių teismų išnagrinių bylų sprendimų peržiūrėjimo tvarką³². Vyriausiasis Tribunalas taip pat buvo vienintelis teismas bylų priklausomybės ginčams tarp civilinių ir karinių institucijų, karinių institucijų ir Klaipėdos krašto, karinių ir administracijos institucijų bei tik tarp pačių karinių teismų nagrinėti. Apeliaciniais ir kasaciniais skundams nagrinėti Lietuvoje nebuvo sudaryta atskira, speciali karinių teismų instancija³³. Vyriausiojo Tribunolo teisiama jame posėdyje, kai buvo nagrinėjamos Armijos / Kariuomenės teismo bylos, dalyvavo Armijos / Kariuomenės teismo narys (teismo delegatas – dažniausiai teismo pirmininkas, teismo nuolatinis narys arba karinis tardytojas, kuris nedalyvavo bylų nagrinėjant pirmojoje instancijoje, bet atvykdavo į kiekvieną posėdį, kai buvo sprendžiamos Armijos / Kariuomenės teismo bylos), o nuo 1933 m. Vyriausiojo Tribunolo tvarkomajame ir teisiama jame posėdžiuose nagrinėjant tik kasacines karinių teismų bylas³⁴ dalyvavo Vyriausiojo Tribunolo karinis teisėjas, t. y. Kariuomenės teismo nuolatinis karinis teisėjas. Šiems negalint dalyvavo Kariuomenės teismo pirmininkas arba kitas nuolatinis karinis teismo teisėjas. Teismo delegatas buvo teikiamas krašto apsaugos ministro ir skiriamas prezidento trejiems metams. Dirbdamas Tribunole, jis nevykdė jokių pareigų Kariuomenės teisme³⁵.

Pulko teismo sprendimą Armijos / Kariuomenės teismui buvo galima apskūsti apeliacine tvarka ir tik vėliau kasacine tvarka³⁶. Nuo 1921 m. liepos 20 d. pulko teismo sprendimai buvo galutiniai, bet kasacine tvarka jie galėjo būti skundžiami Vyriausiajam Tribunalui³⁷, nuo 1933 m. – tik jam. Daugiausia neaiškumų kilo dėl karo / karo lauko teismo prie didesnio karinio vieneto sudarymo, nes prie tokio karinio junginio veikęs pulko teismas galėjo vykdyti karo / karo lauko teismo funkcijas. Karo teismas procesiniais ryšiais nebuvo susijęs su aukštesnėmis teisminėmis instancijomis, todėl šio teismo nuosprendžiai negalėjo būti skundžiami nei apeliacine, nei kasacine

30 Jurgis Byla, Lietuvos karo teismų sutvarkymo pamatiniai dėsniai, *op. cit.*, 218.

31 „Laikiniųjų armijos teismo įstatų pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 273-1768.

32 „Teismų santvarkos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 419-2900.

33 Martynas Apanavičius, „Kariniai teismai – buržuazijos įrankis kovoje prieš revoliucinį judėjimą Lietuvoje fašistinio režimo metais“, Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai, *Teisė* t. IV (1964): 123.

34 „Teismų santvarkos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 419-2900.

35 Stolarovas, *supra note*, 20: 64–65.

36 „Pulko teismo įstatai“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 4-44; „Pulko teismo įstatų [paragrafų] 28 ir 29 pakeitimas“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 28-323.

37 *Lietuvos teismas 1918–1928*, sud. A. Kriščiukaitis (Kaunas: Teisingumo ministerijos leidinys, 1930), 19.

tvarka. Nepatenkintieji teismo sprendimu galėjo skųstis kariniam viršininkui, kurio įsakymu buvo sudarytas teismas ir tvirtinamas sprendimas. Vėliau buvo galima tik prašyti Respublikos prezidento malonės. Dalies viršininkui sprendimo nepatvirtinus, jis kartu su visa byla buvo siunčiamas kariuomenės vadui, jo nesant – krašto apsaugos ministrui, kurie galėjo sprendimą patvirtinti arba panaikinti ir bylą perduoti Armijos / Kariuomenės teismui³⁸. O Karininkų garbės teismo pirmininkas paskelbdavo nuosprendį ir bylą perduodavo dalies viršininkui dar tą pačią dieną. Iš esmės teismo sprendimą buvo galima apskūsti tik kasacine tvarka³⁹.

Lietuvos kariuomenėje carinės Rusijos imperijos karinių teismų sutvarkymo pagrindu buvo sudaryti ir veikė Armijos (Kariuomenės) teismas, pulko, karo / karo lauko ir karininkų garbės teismai. Teismai funkcionavo iki 1940 m., kai birželio mėn. be didesnių pakeitimų buvo reorganizuoti į liaudies kariuomenės struktūrą, o rugsėjo 2 d. sustabdytas Liaudies kariuomenės teismo ir karinės prokuratūros darbas, nuo rugsėjo 6 d. panaikinti visi dalinių pulko teismai (karo / karo lauko teismai), nustojo egzistuoti karininkų garbės teismai. Spalio 7 d. galutinai likviduota Kariuomenės teismo ir karinės prokuratūros įstaiga.

2. Karinių teismų procedūros

Lietuvos kariuomenės kariniai teismai rėmėsi recepuotais ir novelizuotais carinės Rusijos imperijos norminiais teisės aktais, kurie Lietuvoje buvo sistemingai novelizuojami tokiais pat vietos norminiais teisės aktais arba tiesiog panaikinami. Pati karinių teismų sistema, jų rūšys nebuvo numatytos Lietuvos Konstitucijoje, o karinių teismų procedūras, kompetenciją reglamentavo nacionaliniai ir poįstatyminiai norminiai teisės aktai. Kiekvienas teismas tvarkėsi tik pagal savo kompetenciją, taisykles, kurias nulėmė veiklos teritorija ir teismo priklausymo nuostatos.

Karinio valstybės gynėjo institucija / karinė prokuratūra organizavo ikiteisminį tyrimą, kuris buvo pradedamas kvota. Ją ir parengtinį tardymą atlikdavo kariniai tardytojai, rečiau – teismo kandidatai, komandiruoti karininkai arba apygardos teismų civiliai tardytojai, vadovaudamiesi nustatytais taisyklėmis. Per kvotą buvo ištiriamas nusikaltimas, surenkami pirminiai duomenys, o tardymas nušviesdavo nusikaltimo aplinkybes ir galutinai paruošdavo bylą nagrinėti teisme⁴⁰. Jai atlikti ir bylos duomenims perduoti kvotą paskyrusiam dalies viršininkui reikėjo trijų dienų, tačiau šis terminas galėjo būti pratęstas. Kvota buvo skiriama, kai nusikalstama veika padaryta civilių ir karių karinėje teritorijoje, tik karių – ne kariuomenės teritorijoje. Visais kitais atvejais kvotą atlikdavo milicijos / policijos pareigūnai. Visi kvotos duomenys buvo surašomi į tam tikrą protokolą, kur kiekvieno asmens parodymai turėjo būti

38 Stoliarovas, *supra note*, 23: 44.

39 Stoliarovas, *supra note*, 20: 116–117, 125.

40 Andrius Zarinas, „Kvota karo baudžiamajame procese“, *Mūsų žinynas* 36, Nr. XII (1927): 288.

užrašyti pažodžiui, be jokių pakeitimų ir papildymų⁴¹. Kvota turėjo būti atlikta greitai ir teisingai. Paprastai kvotai atlikti buvo skiriama diena, rečiau – 2–3 arba daugiau. Ją užbaigus buvo galima pradėti tardymą, kurį galėjo atlikti tik karininkas. Neįprasta buvo tai, kad kareivis negalėjo tardyti karininko, bet galėjo jį teisti, ko nebuvo kitose kariuomenėse. Ikiteisminė veikla baigdavosi kariniam valstybės gynėjui / kariniam prokurorui patikrinus tardymo medžiagą, nustačius kariniam arba civiliniam teismui bylos teisingumą ir surašius kaltinamąjį aktą⁴². Konkrečiai karinis valstybės gynėjas / karinis prokuroras kartu su padėjėjais vykdė kaltinamąją funkciją byloje, gynė teisėtus valstybės, visuomenės ir kariuomenės interesus. Būtent šiai institucijai buvo siunčiama kaltinamoji medžiaga ir pati baudžiamoji byla, kuri nuodugniai buvo peržiūrima, nustatoma jos priklausomybė, kaltinamojo kaltė, išsiaiškinami visi su byla susiję klausimai. Vėliau visa tai atsispindėdavo kaltinamajame akte, kuris kartu su tyrimo medžiaga buvo pateikiamas teismo posėdžio metu⁴³. Karinis valstybės gynėjas / karinis prokuroras galėjo patraukti įtariamąjį baudžiamojon atsakomybėn, surašyti kaltinamąjį aktą, atiduoti jį kartu su byla atitinkamam teismui, palaikyti teisme kaltinimą arba jo atsisakyti, užprotestuoti neteisėtus teismo sprendimus, grąžinti bylą papildomai tirti, ją atnaujinti⁴⁴.

Armijos / Kariuomenės teismo tvarkomajame posėdyje buvo sprendžiami bylos panaikinimo, priėmimo nagrinėti, tardymo priemonių kaltinamajam pakeitimo, naujų liudininkų, ekspertų šaukimo klausimai. Tokiame posėdyje dalyvavo teismo pirmininkas, nuolatinis narys, du laikinieji nariai, karinis valstybės gynėjas / karinis prokuroras ir jo padėjėjas. Teismo nariai išklausedavo karinio teisėjo pranešimą bei kaltintojo išvadas dėl įrodymų pakankamumo ir priimdavo nutarimą dėl bylos perdavimo teismui nagrinėti⁴⁵. Dar teismo posėdžio metu buvo saikdinami teismo nariai. Jie privalėjo ne tik prisiekti, bet ir iškilingai pasižadėti. Teismo teisiama- jame posėdyje buvo skelbiamas kaltinamasis aktas, po to buvo tardomi teisiamieji, apklausiami liudytojai, tikrinami įrodymai, išklausomi kaltintojas, gynėjas ir kaltinamasis. Teismas, išklausęs šalis, pasišalindavo į atskirą kambarį, kur svarstydavo kaltės klausimą. Teismo posėdžiuose kaltinamajam dalyvauti buvo privalu, nes Armijos / Kariuomenės teisme nebuvo *in absentia* principo, o pasišalinęs kaltinamasis buvo ieškomas milicijos / policijos, kariuomenės, apie tam tikro asmens paiešką buvo skelbiama spaudoje. Po nurodytų veiksmų sekos buvo skelbiamas teismo nuosprendis. Nuosprendis laikytas įsiteisėjusiu, kai baigdavosi laikas apskūsti teismo sprendimą⁴⁶.

41 Andrius Zarinas, „Kvota karo baudžiamajame procese“, *Mūsų žinynas* 36, Nr. XII (1927): 298; P. B. [Pečiulis B.], „Kas reikia žinoti apie kvotas“, *Kardas* 11 (1926): 171–172.

42 Stolarovas, *supra note*, 20: 55.

43 „Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 131/1“, Kaunas, 1919 m. rugpjūčio 14 d.

44 „Įsakymas kariuomenei Nr. 164/4“, Kaunas, 1921 m. liepos 14 d.; „Įsakymas kariuomenei Nr. 207/1“, Kaunas, 1921 m. rugsėjo 6 d.

45 Byla, *supra note*, 28: 217.

46 Stolarovas, *supra note*, 20: 59–60.

Armijos / Kariuomenės teismas nagrinėjo bylas pagal supaprastintas procesines taisykles. Bylos nagrinėjimo procesas (kaip ir bendrosios kompetencijos teismuose) buvo oficialus aktas. Jis vyko lietuvių kalba, viešai (nors ne visada), išskyrus teisiamuosius posėdžius, kai buvo išklausomas kaltinamasis, liudytojai, žinovai, skelbiami išaiškinimo, ekspertizės, įkainojimo dokumentai, kratos protokolai ir kiti raštai, buvo tiesioginis, laikantis žodinio bylos nagrinėjimo ir aiškinimo(-si) principų, laisvai vertinant įrodymus. Karinio baudžiamojo proceso tvarka buvo taikoma tik baudžiamosioms byloms dėl nusikaltimų ir drausminių nusizengimų, o civilinės teisės ginčai, pvz., turto, šeimos, pasižadėjimų, išskyrus nuostolių išieškojimą iš asmens, nuteisto už kriminalinį nusikaltimą, buvo nagrinėjami bendruosiuose ir kituose ypatinguosiuose, ne kariniuose, teismuose⁴⁷. Bylos nagrinėtos greitai, laikantis nustatytos tvarkos. Karinių įstatymų sąvado XXIV knygoje nustatytas trumpesnis laikas, supaprastintos procedūros, apribotas viešumas spaudoje, šalims neleidžiama kritikuoti valstybės įstatymų⁴⁸. Armijos / Kariuomenės teisme bylai išnagrinėti buvo nustatyti griežti terminai, išskyrus bylas dėl valstybės išdavimo ir politinių nusikaltimų.

Dalinio karinis viršininkas savo įsakyme vadovaujama daliniui skelbdavo apie kario patraukimą pulko teismo atsakomybėn. Kartu su įsakymo nuorašu į teismą buvo pristatoma atlikta kvota, jai nesant – žinios, nors byla galėjo būti iškelta ir be kvotos, jei bylos aplinkybės buvo išsiaiškintos susirašinėjimo metu – pranešimo, skundo, kario tarnybos lapo nuorašas, išrašas apie jį iš nuobaudų žurnalo. Tačiau kvota negalėjo būti pavesta atlikti teismo pirmininkui, teismo nariams ir raštininkui⁴⁹. Teismo pirmininkas, peržiūrėjęs bylą, surašydavo reikšmingus liudytojų parodymus. Atvesdintam kaltinamajam buvo įteikiamas įsakymas ir liudytojų sąrašas. Kaltinamasis galėjo iškviesti į tyrimą norimus liudytojus, kurie teismo buvo iškvičiami atsižvelgus į jų gyvenamąją vietą ir apklausiami prisilaikant teismo pirmininko nustatytų klausimų. Tačiau kviesti liudytojus kaltinamasis galėjo tik iš karto, kai jam buvo perskaitytas įsakymas dėl patraukimo į teismą. Karius apklausti turėjo teisę jų tiesioginis viršininkas, o visus kitus – policija⁵⁰.

Pulko teismo pirmininkas paruošdavo bylą nagrinėti teisme, prižiūrėdavo bylos nagrinėjimo procesą, palaikydavo rimtį, tvarką ir karinę drausmę teismo posėdžio metu⁵¹. Pats posėdis prasidėdavo paskirtą dieną ir valandą apie tai pranešus suinteresuotiems bylos baigtimi asmenims. Jame dalyvavo teismo darbuotojai, teisiamasis, nukentėjęsysis, liudytojas, vertėjas, žinovas (jei byloje buvo svarstomas žalos, nuostolių ar turto atlyginimas). Teismo narys galėjo būti nušalintas nuo bylos nagrinėjimo, jei paaiškėdavo, kad jis giminaitis arba tiesiogiai susijęs su byla. Tam tikrais atvejais

47 Stoliarovas, *supra note*, 23: 67–68.

48 Byla, *op. cit.*, p. 217; Vytautas Andriulis ir kt., *Lietuvos teisės istorija* (Vilnius: Justitia, 2002), 435.

49 Zarinas, *supra note*, 37: 294.

50 „Karo baudžiamasis statutas“, *supra note*, 17: 94–113; Stoliarovas, *supra note*, 23: 68.

51 Stoliarovas, *supra note*, 23: 68.

teisiamasis galėjo būti pašalintas iš teismo salės, kai žodžiu arba nepadoriu elgesiu įžeisdavo teismo darbuotoją arba bent vieną jo narį. Tolesnis bylos nagrinėjimas ir sprendimo priėmimas vyko remiantis kaltinimais, dėl kurių teisiamasis buvo iškvieštas į teismą⁵². Pulko teismas bylą nagrinėjo viešai ir žodžiu, kai kuriais atvejais už uždary. Teismo posėdžio metu pirmininkas sėdėjo centre, jam iš dešinės – turintis aukštesnį, o iš kairės – žemesnį laipsnį karininkas. Teismo darbuotojui, kaip ir pulko vadui, aukštesiems karininkams, įeinant į salę visi turėjo atsistoti. Pirmiausia buvo išklausomas ir klausinėjamas kaltinamasis, vėliau kalbėdavo prisaikdinti liudininkai, vertėjai, žinovai. Teisme buvo privalu dalyvauti gydytojui, kuris prireikus suteikdavo pirmąją pagalbą⁵³. Tik išklusius paskutiniuosius teisiamojo žodžius, balsų dauguma buvo skelbiamas sprendimas. Jis buvo tvirtinamas dalies viršininko, kurio įsakymu buvo įsteigtas teismas, arba atmetinas perduodant bylą Armijos / Kariuomenės teismui⁵⁴. Pulko teismo sprendimą buvo galima Armijos / Kariuomenės teismui apskūsti apeliacine tvarka ir tik vėliau kasacine tvarka⁵⁵. Teismo sprendimą apskūsti galėjo pulko vadas, nukentėjęsysis ir nuteistas. Jį apskūsti kasacine tvarka buvo galima, jei teismas peržengdavo savo kompetencijos ribas, neteisingai pritaikydavo įstatymą ir jį neteisingai aiškino, nustatė nusikalstamą veiką arba skyrė bausmę pažeidęs procesines taisykles, be kurių sprendimas neįgydavo teisminės galios. Tačiau apskūsti nebūdavo galima, jei nebuvo galimybių atitaisyti pažeidimo ir jei suinteresuota šalis jau buvo sutikusi su nutarimais, kurie vėliau nebuvo įrašyti į protokolą. Kasacijos skundai ir protestai, apeliacijos ir atskiri skundai dėl pulko teismo buvo įteikiami Armijos / Kariuomenės teismui kaip kasacinei instancijai. Ji arba patenkindavo skundą, protestą, arba ne. Patenkinus skundą būdavo panaikinamas teismo sprendimas ir byla sugrąžinama pulko teismui pakartotinai nagrinėti, bet patenkinus skundą arba protestą tik dėl neteisingo įstatymo pritaikymo kasacinė instancija pati skirdavo teisėtą bausmę, tačiau ji negalėjo būti didesnė nei anksčiau teismo skirta, o dėl neteisingo bausmės pritaikymo ar kitų priežasčių byla būdavo grąžinama tam pačiam, tik kitos sudėties teismui nagrinėti⁵⁶. Pulko vadas peržiūrėdavo ir tvirtindavo teismo nuosprendį arba perduodavo netvirtintą Armijos / Kariuomenės teismui⁵⁷.

Karo / karo lauko teismas, kuriame dalyvavo tik teisėjai ir teisiamasis, buvo slap-
tas. Jis greitai ir griežtai baudė sunkiais nusikaltimais kaltinamus karius ir civilius as-
menis, kai nusikalstama veika buvo visiškai aiški ir nereikalavo atlikti didesnio tyrimo.
Teisme nebuvo nei kaltintojo, nei gynėjo, net sekretoriaus, nes teismo posėdžio pro-
tokolą remdamasis nukentėjusiojo, liudininko ir kaltinamojo parodymais surašydavo

52 Zarinas, *op. cit.*, p. 292.

53 Stoliarovas, *supra note*, 20: 114.

54 *Ibid.*

55 „Pulko teismo įstatų [paragrafų] 28 ir 29 pakeitimai“, *Laikiniosios Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 28-323.

56 Byla, *supra note*, 28: 218; Stoliarovas, *supra note*, 23: 43.

57 „1919 09 25 Lietuvos Respublikos KAM Armijos teismo pirmininko krn. P. Šniukštos raštas kariniam valstybės gynėjui“, LCVA, f. 384, ap. 2, b. 3, l. 90.

vienas iš teisėjų. Įsakyme kariniam vienetui, prie kurio buvo įsteigtas teismas, buvo nurodoma kaltinamasis, jo kaltė ir nusikaltimo aplinkybės. Šio teismo teisiamasis posėdis, sprendimo patvirtinimas ir jo įvykdymas bylose, ypač tose, kuriose buvo paskirta mirties bausmė, turėjo trukti nuo vienos iki dviejų parų. Teismo pirmininko paskirtas narys dažniausiai už uždarytų durų pranešdavo teismo nariams apie kaltinamąjį, surašydavo formaliojo teismo posėdžio protokolą, į kurį turėjo būti įrašyti visi nukentėjusiojo, liudininko ir kaltinamojo parodymai. O pats teismas teisdavo narių balsų dauguma. Šio teismo sprendimai įsigaliodavo tik patvirtinti dalies viršininko, prie kurio buvo sudarytas teismas. Dalies viršininkui nesutikus su teismo sprendimu ir jo nepavirtinus, byla buvo perduodama kariuomenės vadui arba krašto apsaugos ministrui, kuris galėjo tvirtinti teismo sprendimą ir sušvelninti bausmę arba perduoti bylą kariniam valstybės gynėjui⁵⁸. Dviejų dienų laikotarpiu buvo patvirtinamas teismo sprendimas, bausmės vykdymas arba malonės prašymas Respublikos prezidentui⁵⁹.

Karininkų garbės teismas nagrinėjo karininkų ir karo valdininkų bylas už uždarytų durų, neteisdamo pulkininkų ir generolų, nes šiam tikslui iš aukšto rango karininkų buvo sudaroma speciali komisija, todėl stengtasi, kad karininkas savanoriškai arba priverstinai paduotų prašymą paleisti jį iš tarnybos į atsargą. Neretai karininkų garbė buvo ginama vadovaujantis kumščio teise, dvikovomis, kurios 1924 m. buvo uždraustos įstatymu, bet nebuvo užmirštos ir kaip reiškinys išliko, kariniuose ir civiliniuose teismuose. Karininkų garbės teisme bylą iškelti ir kvotą paskirti galėjo tik dalies viršininkas arba ne žemesnis nei atskirosios dalies vadas. Tokio teismo pirmininkas paskirdavo kvotą atlikti vienam iš teismo narių. Tačiau bylą buvo galima iškelti tik turint pakankamai įrodymų apie nusižengimą. Dalies viršininkas peržiūrėdavo kvotą ir nusprendavo, ar kaltinamasis galėjo būti teisiamas karininkų garbės teismo, ar ne. Tačiau tokią bylą nutraukti arba sustabdyti nebuvo galimybės⁶⁰. Jei teismas nusprendavo, kad karininką reikia patraukti atsakomybėn, byla būdavo perduodama garbės teismo pirmininkui. Teisiamas karininkas galėjo būti patrauktas ir baudžiamojon atsakomybėn. Tokią bylą nagrinėdavo kitas karinis arba bendrosios kompetencijos teismas. Šiam teismui paskelbus savo sprendimą, karininkų garbės teismas tęsdavo bylos nagrinėjimą pagal savo kompetenciją, nes tam nebereikėjo atlikti kvotos ir galima buvo atsižvelgti į kito teismo sprendimą⁶¹.

Teisiamojo posėdžio metu, be teisėjų, dalyvavo kaltinamasis ir liudytojas. Teismo pirmininkas supažindindavo kaltinamąjį su kvotos duomenimis, suteikdavo teisę kvietis liudytojus, prašyti dokumentų ir surinkti papildomų žinių. Teismo dalyviams buvo griežtai draudžiama teikti bet kokią informaciją, susijusią su byla. Už jos paviešinimą grėsė patraukimas šio teismo atsakomybėn. Pačiame teisme nebuvo nei

58 Stolarovas, *supra note*, 23: 69.

59 „Karo teismo įstatai“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 6–62.

60 Stolarovas, *supra note*, 20: 124.

61 Žukas, Garbės teismas mūsų kariniam gyvenime, *supra note*, 24: 5; Karininkų garbės teismas, *supra note*, 25: 8.

kaltintojo, nei gynėjo. Garbės teismo narys pats asmeniškai galėjo nusišalinti arba kaltinamojo prašymu galėjo būti nušalintas nuo bylos nagrinėjimo atskiru pirminko nutarimu. Jei teismo narys negalėdavo dalyvauti nagrinėjant bylą, jaunesniųjų karininkų garbės teisme jį pavaduodavo vyresnysis pavaduotojas iš tos pačios karinės dalies. Karininkų garbės teismas kaip įprastai peržiūrėdavo visus bylos duomenis, kaltės įrodymus, išklaUSDavo liudininkų parodymus ir kaltinamąjį⁶². Jis galėjo nagrinėti bylą už akių, tačiau turėjo būti surašytas tam tikras nutarimas, kuriame buvo nurodytos kaltinamojo neatvykimo priežastys. Jei teismas arba jo nariai buvo kaltinamojo ižeisti, tolesnis bylos nagrinėjimas nebuvo tęsiamas ir turėjo būti pakeičiama teismo sudėtis⁶³. Bylos svarstymas galėjo būti atidėtas papildomam tyrimui, nors paprastai byla buvo išnagrinėjama vieno posėdžio metu⁶⁴. Jo sprendimai priimami slaptu balsavimu balsų dauguma, paremti karininko garbės supratimu, sąžine, moralinėmis vertybėmis ir teisinėmis normomis⁶⁵. Susilaikyti nuo balsavimo nebuvo galima. Dažniausiai karininkų garbės teismo pirmininkas paskelbdavo nuosprendį ir bylą perduodavo dalies viršininkui dar tą pačią dieną. Iš esmės teismo sprendimą buvo galima apskųsti tik kasacine tvarka. Formalus skundas galėjo būti įteiktas per tris dienas nuo nuosprendžio paskelbimo dalies viršininkui, kurio žinioje buvo teismas. Kaltinamasis galėjo apskųsti sprendimą tik tuo atveju, jei teismas pradėjo savo veiklą be dalinio viršininko leidimo, buvo ne visos sudėties, kaltinamasis nebuvo iškviestas į teismą arba neatsižvelgta į jo pateiktus įrodymus⁶⁶. Karinės dalies viršininkas galėjo panaikinti teismo sprendimą, jei teismas nesilaikė procesinių taisyklių ir teisės normų, bei persvarstyti bylą⁶⁷. Jis turėjo peržiūrėti teismo nagrinėtą bylą per tris dienas nuo nuosprendžio paskelbimo arba skundo pateikimo dienos. Jei formalų trūkumą nebuvo, teismo sprendimo nebuvo galima nei panaikinti, nei pakeisti. Teismui priėmus sprendimą dėl karininko paleidimo iš kariuomenės, dalies viršininkas pasiūlydavo karininkui per tris dienas įteikti prašymą išeiti iš kariuomenės savo paties prašymu. Toks prašymas buvo patenkinamas bendra nustatyta tvarka, tačiau tik su slaptu viršininko pažymėjimu, kad tai įvyko dėl garbės teismo sprendimo⁶⁸. Nuteistajam karininkui nepateikus tokio prašymo, dalies viršininkas pristatydavo raportą karinei vadovybei su visais reikalingais dokumentais ir kitais paaiškinimais⁶⁹. Jei nuteistasis pridėdavo skundą dėl teisme pažeistų procesinių normų, skundas su

62 Karininkų garbės teismas, *supra note*, 25: 4, 9.

63 Žukas, Garbės teismas mūsų kariniam gyvenime, *supra note*, 24: 5.

64 Karininkų garbės teismas, *supra note*, 25: 10.

65 Stolarovas, *supra note*, 23: 70.

66 Stolarovas, *supra note*, 20: 125.

67 Andriejus Stolarovas, „Lietuvos Respublikos specialiosios (karinės) baudžiamosios teisės šaltiniai 1919–1940 metais: 1869 m. Karinių įstatymų sąvadas: recepcija ir novelizacija“, *Istorija* 79 (2010): 40.

68 Žukas, *supra note*, 24: 6.

69 Karininkų garbės teismas, *supra note*, 25: 11–12.

dalis viršinininko rezoliucija buvo pridedamos prie pristatymo apie išleidimą⁷⁰. Tokiu atveju karinė vadovybė galėjo pasinaudoti ir konfidencialiu karininkų garbės teismo pirmininko pareiškimu. Ji galėjo skundą patenkinti arba persiųsti krašto apsaugos ministrui, kurio sprendimas buvo galutinis⁷¹.

3. Karinių teismų praktika

Kariniai teismai vadovavosi carinės Rusijos imperijos teisės šaltiniais, kurie Lietuvoje buvo receptuoti ir novelizuoti. Tai 1903 m. Baudžiamasis statutas ir 1869 m. Karinių įstatymų sąvadas (toliau – KĮS), jo papildymai iki 1914 m., 1919 m. ir vėlesni karinių teismų įstatatai, 1922 m. Karo baudžiamasis, 1928 m. Karininkų garbės teismo statutai, kiti vietos teisės aktai. Už juose nustatytus nusikaltimus buvo teisiami kariai, o karo ir karo padėties metu – civiliai asmenys.

Kariniai teismai pasižymėjo plačia kompetencija, ypač Armijos / Kariuomenės ir karo / karo lauko teismai, kurie buvo susiję su nepaprastosios (ypatingosios) padėties rūšimis – karo padėtimi ir sustiprinta apsauga. Vieną jų sąlygojo 1919 m. Ypatingieji valstybės apsaugos įstatatai (toliau – YVAĮ), vėlesni jų papildymai ir pakeitimai, kurių, pvz., 14 str. nustatė kariniams teismams nagrinėti ne tik karių, bet ir civilių asmenų bylas⁷². Ne ką mažiau svarbus ir 1928 m. rugsėjo 24 d. Lygtinio nuteisimo įstatymas, kurio 1 str. buvo taikytinas karinių teismų jurisdikcijai⁷³, 1930 m. gegužės 31 d. Lygtinio nuteisimo įstatymui vykdyti instrukcija, specialiai skirta kariniams teismams⁷⁴. 1929 m. birželio 25 d. paskelbtas Organizacijų, sudarytų okupuotoje Lietuvoje ar svetimose valstybėse, dalyviams ir jų padėjėjams bausti įstatymas. Šio įstatymo 1–4 str. karo padėties metu turėjo įtakos karinių teismų teisingumui⁷⁵. 1934 m. vasario 8 d. Tautai ir valstybei saugoti įstatymas⁷⁶, 1939 m. lapkričio 3 d. Internuotiesiems teisti ir bausti įstatymas⁷⁷. *De jure* kariniai teismai Klaipėdos krašte įsteigti 1924 m. rugpjūčio 5 d. remiantis Karo teisingumo įvedimo Klaipėdos krašte įstatymu⁷⁸.

70 Stolarovas, *supra note*, 23: 71.

71 Žukas, *op. cit.*, 7.

72 „Ypatingi valstybės apsaugos įstatatai“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 4-42; 5-55; „Ypatingų valstybės apsaugos įstatų 14 str. papildymas“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 23-287; „Ypatingų valstybės apsaugos įstatų papildymas ir pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1921, Nr. 73-653; „Ypatingų valstybės apsaugos įstatų pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 287-1885; „Ypatingųjų valstybės apsaugos įstatų pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1936, Nr. 532-3698.

73 „Lygtinio nuteisimo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 284-1821.

74 „Lygtinio nuteisimo įstatymui vykdyti instrukcija kariniams teismams“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 329-2263.

75 „Organizacijų, sudarytų okupuotoje Lietuvoje ar svetimose valstybėse, dalyviams ir jų padėjėjams bausti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 304-2033.

76 „Tautai ir valstybei saugoti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 437-3044.

77 „Internuotiesiems teisti ir bausti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1939, Nr. 673-4966.

78 Jokūbas Robinzonas, *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, t. 1 (Kaunas: Spaudos fondas, 1934), 553; *Idem*, *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, t. 2 (Kaunas: Spaudos fondas, 1934), 528.

Armijos / Kariuomenės teismas taikos metu, nesant karo padėties, nagrinėjo aktyvios ir pasyvios (atsargos, dimisijos) karinės tarnybos karininkų, kareivių, karo valdininkų, KAM civilių tarnautojų, karo belaisvių, šaulių (nuo 1924 m. tik kai kurias), karių ir civilių bylas, susijusias su bendraisiais nusikaltimais ir nusikaltimais karinei tarnybai ir drausmei, išskyrus bylas, priklausančias pulkų teismams. Armijos / Kariuomenės teismo bylų teisingumas apėmė visą Lietuvos teritoriją.

Kariuomenės teismas skirdavo pinigines turto atlyginimo bausmes, laisvės apribojimo bausmes: kareiviams – paprastą ir sunkų areštą, karininkams – namų arba areštinės areštą, drausmės dalies, karo, paprastojo arba sunkiųjų darbų kalėjimo bausmes arba mirties bausmę sušaudant.

Teiktinas teismo praktikos pavyzdys – 1924 m. sausio 11 d. Kariuomenės teismo nagrinėta Autobataliono vairuotojo kareivio eil. Nikodemo Augučio byla dėl eismo įvykio. Karys buvo kaltinamas tuo, kad 1922 m. kovo 30 d. važiuodamas dideliu greičiu sanitariniu automobiliu netoli Jonavos tilto, lenkdamas keletą ūkininkų arklį su vežimais, per neatsargumą suvažinėjo pilietį Potapą Savolovą, kuris neišlaikė prie malkas vežusio vežimo pakinkyto arklio ir atsidūrė priešingoje kelio pusėje, nuvažiavo nesustodamas ir tik po 20 min. grįžo suteikti pagalbos / paimti kūno. Vadovaudamasis Karinių automobilių vairuotojų instrukcijos 37 punktu, vairuotojas, važiuodamas pro vežimų vilkstinę, turėjo sulėtinti greitį, prireikus sustoti, įvykus eismo įvykiui, nepalikti sužeistojo ar mirusiojo asmens. Remiantis Baudžiamojo statuto 464 str. 2 d., buvo kaltinamas tuo, kad viršijo greitį. Pagal Laikinųjų Armijos teismo įstatų 17 str., byla buvo perduota Kariuomenės teismui, kuris, remdamasis 1869 m. Karinių įstatymų sąvado 910 str., karį išteisino, pripažino nekaltu, priteisė tik atlygin-ti teismo išlaidas išdo lėšomis⁷⁹.

1925 m. lapkričio 16–29 d. Kariuomenės teismas Kaune viešame teismo posėdyje nagrinėjo Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo kalinių bylą, kurioje 72 asmenys buvo kaltinami už tai, kad suplanavo ir 1924 m. balandžio 27 d. organizuotai įvykdė ginkluotą pabėgimą iš kalėjimo – užpuolė kalėjimo sargybą ir vadovybę, ją nuginklavo, įkalino, pagrobė kalėjimo ginklus, išlaisvino kalinius, pabėgo iš kalėjimo, ginklu pasipriešino policijai, kariuomenei. Teismas 1 asmenį nubaudė mirties bausme sušaudant, 18 asmenų – sunkiųjų darbų kalėjimo iki gyvos galvos, 3 asmenis – 15 m., 2–10 m. (paliekant anksčiau paskirtas bausmes) sunkiųjų darbų kalėjimo bausmėmis, 12 asmenų pridėdam prie turėtų bausmių dar po 1 m., 24 – dar po 2 m. sunkiųjų darbų kalėjimo bausmėmis, kitus Kariuomenės teismas, vadovaudamasis KĮS XXIV knygos 910, 915 str., Baudžiamojo statuto 15, 142, 176 str. ir jo 3 d., 471 str. ir YVAĮ 14 str. 8 p., išteisino, bet visiems priteisė atlyginti teismo išlaidas⁸⁰.

Įsteigus pulko teismą, jo kompetencija buvo platesnė, nes dar nebuvo kitų kari-nių teismų. Jam buvo teisingos karininkų, išskyrus bataliono vado ir kitų karinių

79 „1924 01 11 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo nuosprendis“, LCVA, f. 507, ap. 5, b. 59, l. 14.

80 „1925 11 16–29 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo sprendimas Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo kalinių byloje“, LCVA, f. 507, ap. 7, b. 558, l. 2–22.

viršininkų, kareivių (nuo 1927 m. tik jų), KAM civilių tarnautojų, karo belaisvių (karo padėties metu), šaulių nusikalstamos veikos, už kurias grėsė bausmės, nesusijusios su teisių susiaurinimu. Teismas galėjo nagrinėti civilinius ieškinius baudžiamosiose bylose dėl padarytų nuostolių, kurie neviršijo 10 tūkst. auksinų, kai išeikvotų ir pavogtų daiktų vertė buvo ne didesnė nei 1 tūkst. auksinų, vėliau iki 2–2,5 tūkst. auksinų ir jau įsigaliojus vietos valiutai – 200–250 Lt. Pulko teismas vadovavosi 1869 m. KĮS XXII, XXIII ir XXIV knygomis iki 1907 m., 1903 m. Baudžiamojo ir 1922 m. Karo baudžiamojo statuto, Laikiniųjų Armijos (Kariuomenės) teismo ir Pulko teismo įstatų straipsniais ir jų papildymais, kitomis teisės normomis, kurios neprieštaravo veikiančioms valstybės įstatymams. Pavyzdžiui, 1920 m. sausio 24 d. 2-ojo atsargos bataliono pulko teismas nagrinėjo 3-iosios kuopos kareivių Stasio Karkausko, Stasio Vaitkaičio bylą dėl pabėgimo iš kariuomenės 1919 m. gruodžio 4 d., kai kaltinamieji atsilikio nuo žygiuojančios kuopos, į kurią buvo sugrąžinti gruodžio 18 d. per Kauno etapo skirstymo punktą. Kaltinamieji kaltais pripažino ir remiantis KĮS 129 str. buvo nubausti 8 parų areštines areštu, įskaitant laiką, praleistą areštinėje iki teismo⁸¹.

1926 m. gruodžio 3 d. Lietuvos karo aviacijos valdybos pulko teismas viešame teismo posėdyje nagrinėjo 4-osios oro eskadrilės eil. Alekso Gulbino bylą, kurioje karys buvo kaltinamas tų pačių metų lapkričio 15 d. būdamas virtuvės sargybinio pasisavinęs 610 g lašinių, skirtų kariams maitinti. Teismas pripažino karį kaltu ir nuteisė jį 3 mėn. bausme, atliekant ją vienutėje karo kalėjime VI forte⁸².

Karo / karo lauko teismui buvo atiduodamos svarbios ir nemenko visuomenės susidomėjimo sulaukusios bylos, kurioms nereikėjo sudėtingo ir ilgo tyrimo. Jame teismo proceso procedūros užsitęsavo tik nuo kelių iki keliolikos valandų, priklausomai nuo bylos sudėtingumo. Jis buvo sudaromas karo arba karo padėties metu ir galėjo nagrinėti tiek karių, šaulių, tiek civilių bylas. Teismas nagrinėjo politines bylas, susijusias su priešvalstybine veikla, propaganda, teroristiniais aktais, bylas dėl karinės tarnybos vengimo ir nusizengimų, padarytų prieš akivaizdoje, ir pan.

Karo / karo lauko teismas vadovavosi KĮS, ypač XXII knyga, 1903 m. Baudžiamuoju statutu ir Karo teismo įstatais, jų vėlesniais pakeitimais ir papildymais, YVAĮ, Nepaprastojo meto įstatymu, kitomis teisės normomis, kurios buvo pakoreguotos teismo organizacijos ir kompetencijos aspektais, neprieštaravo kitiems Lietuvos valstybės įstatymams, Konstitucijai ir kariuomenės organizacijai.

1921 m. gegužės 23 d. karo teismas Kaune viešame teismo posėdyje nagrinėjo Lušės stoties viršininko padėjėjo Jono Staniulio bylą, kurioje, remiantis Baudžiamojo kodekso 378 str. 3 d., 581 str. 2 d., 680 str. 1 d., jis buvo kaltinamas tuo, kad 1921 m. balandžio 17 d. 3 val. nakties Mažeikių geležinkelio stotyje karo padėties sąlygomis, vykdydamas tarnybą, pasisavino svetimus laiškus ir išėmė iš jų 7 JAV dolerius ir Anglijos 1 svarą sterlingą. Todėl teismas, vadovaudamasis KĮS 18, 53, 57 str., 578 str.

81 „1920 01 24 Lietuvos Respublikos kariuomenės 2-ojo atsargos bataliono pulko teismo nuosprendis“, LCVA, f. 1546, ap. 1, b. 12, l. 6–6 ap.

82 „1926 12 03 Lietuvos karo aviacijos valdybos pulko teismo nuosprendis“, LCVA, f. 483, ap. 7, b. 248, l. 43.

3 d., 581 str. 2 d., 680 str. 1 p., Karo teismo įstatų 12 str., nustatęs lengvinančias aplinkybes – prisipažinimą ir tai, kad nepilnametis (20 m. amžiaus), nubaudė karį 2 m. ir 8 mėn. sunkių darbų kalėjimo bausme, pas karį rastus 4 JAV dolerius, 1 svarą sterlingą ir 1 444 auksinus grąžinant jų savininkams ir KAM žinybai⁸³.

1921 m. rugpjūčio 25 d. II pėstininkų divizijos vado įsakymu prie 5-ojo pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio pulko įsteigtas Karo lauko teismas slaptaime posėdyje nagrinėjo minėtojo pulko 3-iosios kuopos eil. Jono Krasnobajovo bylą. Remiantis Baudžiamojo statuto 453 str., 467 str. 2 d., 520 str. 3 p., YVAĮ 14 str. 6 p., karys buvo kaltinamas tuo, kad 1921 m. rugpjūčio 14 d. vykdamas iš Vandžiolgalos į Kėdainius pakelėje prie Šerkšnės upės sutikęs Viktoriją Paulauskienę ją išžagino, norėdamas nuslėpti nusikaltimą ir išvengti teismo, iš revolverio nušovė 9-ojo pėstininkų pulko kareivį Antaną Grigonį, paėmęs nukautojo kario šautuvą, jo buože mirtinai sužeidė Joną Steigvilą, kuris norėjo sulaukyti karį nuo nusikaltimo padarymo. Remiantis Baudžiamojo statuto 520 str. 3 p., už pirmąjį nusikaltimą kariui grėsė ne mažesnė nei 3 m. grąsios kalėjimo bausmė, už antrąjį – ne mažesnė nei 8 m. sunkių darbų kalėjimo bausmė pagal minėto statuto 453 str., už trečiąjį – pagal Baudžiamojo statuto 467 str. 2 d. – ne mažesne nei 10 m. sunkių darbų kalėjimo bausmė, tačiau vadovaudamasis YVAĮ 14 str. 6 p. teismas galėjo nubausti mirties bausme. Galiausiai pagal Baudžiamojo statuto 60 str. karo lauko teismas nuteisė karį mirties bausme sušaudant⁸⁴. Mirties bausmė kariui įvykdyta 1921 m. rugpjūčio 28 d. 5.30 val. ryto dalyvaujant Kėdainių karo komendantui, II pėstininkų divizijos atstovui, karo lauko ligoninės gydytojui⁸⁵.

Karininkų garbės teismas vadovavosi KĮS XXIII knygos XIV skyriumi, vėliau 1928 m. Karininkų garbės teismo statutu ir, jei prirėkdavo, netgi tam tikrais Baudžiamojo statuto straipsniais. Teismas už uždarytų durų nagrinėjo karininkų ir karo valdininkų dorovines problemas, susijusias su karine garbe ir orumu, taurumu, papročiais ir tradicijomis. Garbės teismas nenagrinėjo nusižengimų, susijusių su karine tarnyba, kariniu mandagumu, pagarbos atidavimu, tarnybinėmis pareigomis ir karine priesaika. Remdamasis 1928 m. Karininkų garbės teismo statutu, jaunesniųjų ir vyresniųjų karininkų garbės teismas nagrinėjo karininkų iki atskirojo bataliono vado bylas. Karininkų garbės teismas nagrinėjo ne tik aktyviosios tarnybos, bet ir atsargos karininkų bylas, kai pastarieji nusižengdavo dėvėdami uniformą. Teismas neteisėdavo aukščiausio laipsnio karininkų, todėl buvo stengiamasi, kad karininkas savanoriškai arba *in extremis* priverstinai paduotų prašymą paleisti jį iš tarnybos į atsargą, galėjo kaltinamąjį išteisinti, sutaikyti, pareikšti paprastą ar viešą papeikimą arba pašalinti iš karinės tarnybos.

83 „Lietuvos geležinkelio karo viršininko štabui įsakymas Nr. 22/1“, Kaunas, 1921 m. gegužės 25 d., LCVA, f. 483, ap. 7, b. 48, l. 27–28.

84 „1921 08 25 Lietuvos Respublikos kariuomenės Karo lauko teismo prie 5-ojo pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio pulko nuosprendis“, LCVA, f. 483, ap. 7, b. 22, l. 218.

85 „1921 08 28 Lietuvos Respublikos kariuomenės Karo lauko teismo prie 5-ojo pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio pulko nuosprendžio įvykdymo aktas“, LCVA, f. 483, ap. 7, b. 22, l. 221.

Karininkų garbės teismo veiklą būtų galima iliustruoti pavyzdžiu, kai teismas galėjo kaltinamąjį išteisinti, papeikti arba pašalinti iš karinės tarnybos. Pvz., 1925 m. Lietuvos kariuomenės karininkų garbės teismas nagrinėjo vyr. ltn. Stepono Dariaus bylą, kuris buvo kaltinamas tuo, kad be savo tiesioginio viršininko leidimo išvyko į Latviją, kur skraidė latvių aviacijos bazėje. Vis dėlto konflikto priežastys buvo visai kitokios. Tuo metu kariuomenės vadovybė svarstė karo aviacijos jūrų bazės įkūrimo Klaipėdoje ir skraidymo joje hidroplanais galimybes. Šiam tikslui vyriausiasis štabas buvo numatęs vyr. ltn. S. Darių, kaip gerai mokantį anglų kalbą, išsiųsti į aviacijos mokyklą Anglijoje mokytis skraidyti hidroplanais, bet su šiuo skyrimu nesutiko karo aviacijos viršininkas gen. ltn. J. Kraucevičius, kuris buvo numatęs išsiųsti savo giminaitį vyr. ltn. Eugenijų Kraucevičių. Tačiau vyr. ltn. S. Dariui vasaros pabaigoje viešint Latvijos jūrų aviacijos bazėje užteko vos kelių pakilimų hidroplanu, kad perprastų skraidymo subtilybes. Gen. ltn. J. Kraucevičius, sužinojęs apie tokią karininko kelionę ir pasisakymus, nubaudė jį penkiomis paromis arešto už tai, kad pastarasis be leidimo išvyko į užsienį ir be savo viršininko sutikimo skraidė latvių aviacijos bazėje⁸⁶. Vyr. ltn. S. Darius, atlikęs bausmę, parašė raportą karo aviacijos viršininkui, kuriame paneigė jam pateiktus kaltinimus, nes turėjo 1-osios oro eskadrilės vado vyr. ltn. E. Kraucevičiaus leidimą per dviejų dienų atostogas vykti į Liepoją (Latvija) žaisti draugiškų futbolo rungtynių, o į jūrų bazę buvo pakviestas pažįstamo karo lakūno⁸⁷. Karo aviacijos viršininkas perdavė vyr. ltn. S. Dariaus raportą karo aviacijos karininkų garbės teismui, kuris, išnagrinėjęs bylą, pripažino vyr. ltn. S. Darių nekaltu⁸⁸. Gen. ltn. J. Kraucevičius apskundė karininko poelgį kariuomenės vadui gen. Silvestrui Žukauskui, kuris karo lakūną nubaudė 30 parų areštinės bausme. Visiškai išnagrinėjęs įvykio aplinkybes kariuomenės vadas viešai atsiprašė vyr. ltn. S. Dariaus.

Išvados

1. 1919 m. pirmojoje pusėje parengti karinių teismų įstatai buvo pagrindas karinių teismų sistemai kurti. Galutinai ji suformuota 1928 m., kai pradėjo tinkamai funkcionuoti karininkų garbės teismas. Nuolatinėmis kariuomenės teisingumo institucijomis laikytini Armijos (Kariuomenės) teismas, pulko teismas, karininkų garbės teismas, nenuolatine teisingumo institucija – karo / karo lauko teismas. Karinio valstybės gynėjo institucija / karinė prokuratūra buvo įsteigta kartu su Armijos / Kariuomenės teismu ir veikė prie jo. Vyriausiasis

86 Leonardas Peseckas, *Karo lakūno pasakojimai* (Kaunas: Plieno sparnai, Lietuvos technikos muziejus, 1992), 92–97.

87 „1925 09 09 Lietuvos Respublikos kariuomenės Karo aviacijos 1-osios oro eskadrilės vyr. ltn. S. Dariaus raportas eskadrilės vadui“, LCVA, f. 929, ap. 1, b. 286, l. 226.

88 „1925 11 30 Lietuvos Respublikos kariuomenės Karo aviacijos 4-osios oro eskadrilės vyr. ltn. S. Dariaus raportas krašto apsaugos ministrui“, LCVA, l. 224.

Tribunolas buvo nuolatinė teisminė institucija, kuri vykdė karinio kasacinio teismo funkcijas, nes Lietuvoje nebuvo įsteigta atskira, specializuota karinė kasacinė institucija.

2. Kariuomenės teisingumo institucijų vidinę struktūrą ir personalinę sudėtį nulėmė konkretūs teismo sudarymo principai, veiklos teritorija ir vykdomos funkcijos, kurias sąlygojo carinės Rusijos imperijos karinių teismų sutvarkymo pagrindas. Teismai buvo komplektuojami iš atitinkamo skaičiaus karinio ir teisinio išsilavinimo, karinio ir kvalifikacinio laipsnio, teisinį ir pagalbinių darbų dirbančių kariuomenės atstovų. Jie buvo skiriami aukščiausiosios politinės ir karinės vadovybės nuolatinei ir laikinai tarnybai teisme. Geriausiai iš visų karinių teismų buvo sukomplektuotas Kariuomenės teismas. Kariuomenės teismo tarnautojams darbas teisme buvo pagrindinės, kitiems karinių teismų nariams – papildomos pareigos. Kariuomenės teisminės institucijos susidūrė su nevisiška suformuota teismų organizacija, nesutvarkyta teisine baze, kvalifikuotų darbuotojų ir karinių įstatymų rinkinių trūkumu, stokojo glaudaus bendradarbiavimo sistemos viduje.
3. Kariniai teismai rėmėsi Rusijos imperijos baudžiamosios teisės šaltiniais, vietos karinių teismų įstatais, statutais, kitais baudžiamaisiais įstatymais. Teismai nagrinėjo aktyvios ir pasyvios karinės tarnybos karininkų, karo valdininkų, kareivių, KAM civilių tarnautojų, šaulių, karo belaisvių, internuotųjų, civilių bylas, kurių turinys buvo susijęs su bendraisiais nusikaltimais, nusikaltimais karinei drausmei, tvarkai, tarnybai, taip pat nusižengimus, susijusius su karine garbe, orumu, taurumu, papročiais ir tradicijomis. Kariuomenės teismas išnagrinėjo daugiausia bylų iš visų karinių teismų. Tai buvo ypatingos svarbos, įvairaus spektro, sudėtingos ir visuomenės susidomėjimo sulaukusios bylos. Kiek mažiau ir mažesnės svarbos bylų išsprendė pulko teismas. Karo / karo lauko teismas nagrinėjo svarbias ir aiškias bylas, jas sprendė greitai. Karininkų garbės teismas nagrinėjo bylas, susijusias su karine garbe ir orumu, papročiais ir tradicijomis. Kaip jo alternatyva teisti tik aukšto rango karininkus veikė speciali komisija⁸⁹.

89 Stoliarovas, *supra note*, 23: 118.

THE MILITARY COURTS SYSTEM OF THE LITHUANIAN REPUBLIC (1919–1940): COURT'S STRUCTURE, PROCEDURES AND PRACTISE

Andriejus Stolarovas

Mechanised Infantry Brigade Iron Wolf (Geležinis Vilkas), Lithuania

Abstract. *In 1919, the foundation for Lithuania's military judicial system was laid following the approval of the Regiment Court Statute on 13 February, the Court-Martial Statute on 27 March, and the Interim Army (Military) Court Statute on 7 July. By 1928, the system was fully developed with the release of the Statute of the Military Court of Honour, which governed the functioning of a court of honour. Thus, the permanent justice institutions of the Lithuanian Army comprised the Army (Military) Court, the Regiment Court, the Military Court of Honour, with the later addition of a temporary institution, the (Field) Court-Martial. These courts were based on the military courts of the former Czarist Russian Empire and presided over justice, discipline and order, and the speedy resolution of cases and the application of strict penalties.*

A military state defender/the Military Prosecutor's Office was established, together with the Army / Military court which acted alongside. The latter was similar to the Russian Military Prosecutor's Office, in that it performed, organised, supervised and controlled pre-trial investigations, supported charges, and supplied advice to judicial institutions on matters of procedural actions. The High Tribunal was established before the military courts, although it commenced operations at the same time. The Tribunal was entrusted with the functions of the Military Court of Cassation, since there was no separate, specialised cassation institution of military courts in Lithuania. Initially, the High Tribunal handled appeals and cassation for the Army / Military court, but only cassation for the troop court. From 1928, the Tribunal acted only in cassation.

The internal structure and composition of military courts were determined by specific principles of how it was deemed courts should be organized, their various activities and functions. Accordingly, the courts were staffed with military representatives who had received a military and legal education (usually at degree level), were in good health, of the right age, and had exceptional qualities of character and manner. They were appointed by the supreme political and military leadership for a permanent and temporary office in a court. Among all the military courts, that of the army was the best in terms of its composition.

Military courts exercised their intended functions, and the administration of justice aligned closely with administrative and judicial activities, which followed internal documents of the courts and the law, while efficiency of work was in line with the level of a military court.

The military courts relied heavily on existing case law relating to criminal law practiced by the former the Russian Empire (as well as recent legal precedent), the statutes of local military courts, and other criminal laws. Those who came before the courts were both serving and passive military officers, military clerks, rank and file soldiers, Ministry of Defence civil servants, riflemen, war prisoners, internees and civilian cases. The matters before the court related to general crimes, crimes against military discipline, good order, service, as well offenses associated with military honour, dignity, nobility, and customs and traditions. For certain crimes and offences, military representatives could be punished by the military authorities, civil administration bodies, churches, and courts of general jurisdiction. Military courts were characterised by extensive expertise, quick decisions and strict punishments, and in response to different emergency situations that existed almost during the entire period of independence, especially during the years of conservative authoritarian rule, they were one of the most important judicial organs that maintained the régime. They dealt mostly with criminal cases and civil actions. Of all the military courts, the army court examined the greatest number of cases, including a wide variety of urgent and important cases, and high-profile cases that attracted public attention. The troop court examined fewer cases of lesser importance, while the military field courts resolved straightforward cases that were easily resolved. The Military Court of Honour examined cases involving military honour and dignity, customs and traditions. A special commission that judged only high-ranking officers operated as an alternative to the latter.

Keywords: *military law, military justice, military courts, Army (Military) Court, Regiment Court, (Field) Court-Martial, Military Court of Honour.*

Andriejus Stoliarovas, humanitarinių mokslų srities istorijos mokslo krypties daktaras. Lietuvos kariuomenės Mechanizuotosios pėstininkų brigados „Geležinis Vilkas“ Kunigaikščio Vaidoto mechanizuotojo pėstininkų bataliono štabo S2 skyriaus viršininkas vyr. leitenantas. Mokslinių tyrimų kryptys: Lietuvos karybos ir teisės istorija.

Andriejus Stoliarovas, Doctor of Historical Sciences in Humanities. First Lieutenant, Head of S2 branch of Duke Vaidotas Mechanized Infantry Battalion of Lithuanian military forces Mechanized Infantry Brigade Iron „Wolf“. Research interests: Lithuanian military and legal history.